

Politička akcija Sekule Drljevića i njegova saradnja sa ustaškim vođstvom i njemačkim poslanstvom u Zagrebu (1943-1945)

Ličnost dra Sekule Drljevića bila je po mnogo čemu protivurječna. Uprkos tome imao je zapaženu ulogu u političkom životu Crne Gore, i ne samo nje, pa je neophodno na početku dati o toj ličnosti nekoliko osnovnih biografskih podataka bez kojih se akcija, koja je predmet ovoga rada, ne bi mogla dovoljno objasniti.

Drljević je po obrazovanju bio pravnik. Još kao mlad čovjek postao je ministar u vladi kralja Nikole, da bi uskoro po tome bio vođa opozicije u Crnogorskoj narodnoj skupštini. Tada, kao i u toku prvoga svjetskog rata, deklarirao se kao vatrezni pristalica ujedinjenja sa Srbijom, zbog čega je u zarobljeništvu (1916—1918. godine) primao pomoć srpske vlade. Neposredno poslije ujedinjenja postao je načelnik Ministarstva pravde, ali uskoro zatim, budući nezadovoljan tim položajem, podnosi ostavku, otvara advokatsku kancelariju u Zemunu, nastavljajući i dalje da se aktivno bavi politikom. Isprva se eksponirao kao republikanac, a nakon formiranja Crnogorske federalističke stranke (CFS), 1922. godine, postaje jedan od njenih vođa i ideologa. Dvapat je biran za narodnog poslanika na listi CFS, a jednom na listi HSS (u županjskom izbornom srezu). Sa skupštinske tribine držao je govore protiv italijanske imperijalističke politike prema balkanskim narodima i oštro je osuđivao politiku popuštanja kraljevske jugoslovenske vlade fašističkoj Italiji.

Ne samo Drljević nego i Crnogorska federalistička stranka u međuratnom periodu bila je tijesno povezana sa Hrvatskom seljačkom strankom. Početkom 1927. godine ona stupa u zajednički parlamentarni klub sa HSS, a nakon formiranja Seljačko-demokratske koalicije, iste godine, postaje njen član. Crnogorska federalistička stranka prihvata rezoluciju SDK od 1. VIII 1928. o državnom uređenju Jugoslavije. Od tog vremena vođstvo SDK, odnosno HSS imalo je presudan uticaj na dio vođstva CFS.

Kada se CFS raslojila na struje, Drljević postaje vođa desničarsko-separativističke frakcije. Uoči rata se povezuje sa desničarskim snagama u Hrvatskoj i politički se poistovjećuje sa Pavelićem. Poslije ulaska okupatorskih trupa u našu zemlju, Drljević napušta Zemun, dolazi u Crnu Goru i stavlja se na čelo onih snaga koje su radile na stvaranju posebne crnogorske države pod protektoratom fašističke Italije.

Nakon neuspjele akcije oko uspostavljanja posebne crnogorske države, kao kvislinške tvorevine, Drljević je konfiniran u San Remo, s motivacijom da mu je dalji boravak na Cetinju opasan po život (nije mu dozvoljen povratak ni u Zemun, jer je navodno i u Beogradu protiv njega organizovana

zavjera). Nakon dva mjeseca provedena u San Remu, on se, iskoristivši okolnost da nad njim nije vršen nadzor, vratio u Zemun, početkom 1942. godine.¹

Po povratku u Zemun, Drljević se kraće vrijeme isključuje iz aktivnog političkog života da bi nešto kasnije, nakon što se legalizovao kod ustaških vlasti i uspostavio veze sa pojedinim lokalnim ustaškim funkcionerima u Zemunu, otpočeo da saraduje u ustaškom *Graničaru*, prvo pod pseudonimom, a zatim i pod pravim imenom, iznoseći svoje poglede na savremena politička zbivanja u Jugoslaviji.

Za vrijeme boravka u Zemunu, Drljević nastavlja sa svojom aktivnošću na restauraciji crnogorske države, ali pošto se razočarao u italijansku politiku, on oslonac za ostvarenje svojih kombinacija počinje da traži kod Nijemaca, nesumnjivo uticajnijeg partnera u bloku sila Osovine. Na tu akciju Drljević se odlučio nakon početka njemačkih operacija u Crnoj Gori (oko sredine maja 1943) poznatih pod imenom »Schwarz«. U toku te operacije on je uspostavio kontakt sa Njemačkim poslanstvom u Zagrebu, preko svog političkog saradnika, inače Drljevićevog povjerljivog čovjeka, Šavića Markovića Štedimlije, koji je živio u Zagrebu i radio u službi ustaške propagande.

Početkom juna 1943. S. M. Štedimlija je posjetio njemačkog poslanika Kaschea i izložio mu političke prilike u Crnoj Gori. On se tom prilikom posebno založio da se njemačke oružane snage povežu sa Krstom Popovićem, komandantom separatističkih vojnih formacija u Crnoj Gori i da mu pruže potrebnu pomoć. Povezivanje sa Popovićem, istakao je Štedimlija, bilo bi od naročite važnosti.²

Nijemci su bili zainteresovani za Crnu Goru, u prvom redu sa stanovišta bezbjednosti Balkana. Za njih nije bilo svejedno kakve su političke prilike na tom prostoru. Zbog toga je Njemačko poslanstvo u Zagrebu, u junu 1943. godine, poslalo u Crnu Goru zagrebačkog publicistu dra Teodora Uzorinca, glavnog urednika Nakladnog zavoda »Evropa«. Uzorinčeva misija u Crnoj Gori trajala je oko mjesec dana, nakon čega je on podnio iscrpan izvještaj, koji je u drugoj polovini avgusta dostavljen Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu, dok je jedan primjerak dostavljen generalu Renduliću.³

Početkom jula 1943. Drljević je Njemačkom poslanstvu u Zagrebu uputio predstavku u kojoj iznosi istorijat crnogorskog pitanja i daje predlog za formiranje crnogorske vlade. Kao polaznu osnovu za razgovore o tom pitanju Drljević je istakao da sile Osovine treba da daju izjavu da prihvataju Deklaraciju Petrovdanskog sabora od 12. VII 1941. i da će pomoći njenu realizaciju. U pogledu sastava vlade Drljević je istakao da njen član

¹ S. M. Štedimlija, Položaj Crne Gore, *Spremnost*, Zagreb, 12. XII 1943; S. Drljević, Preporod Srbije, *Graničar*, Zemun 25. III 1944; *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5, Zagreb 1945; S. Drljević, Balkanski sukobi 1905—1941, Zagreb 1944.

² Arhiv Istorijskog instituta u Titogradu (dalje: AII-T), Fond fototeke, X 3-1 (44), Deutsche Gesandtschaft — Zagreb, Pol. Inf. Mont — A 290/43, Aufzeichnung fuer den Gesandten, 5. VI 1943.

³ Isto, Deutsche Gesandtschaft — Zagreb, Pol. Inf. Mont — 1233/43 An das Auswärtige Amt, Bericht des dr Theodor Uzorinac über die Montenegrofrage, 19. VIII 1943.

može biti samo predstavnik one političke grupe koja je saglasna sa ponovnim uspostavljanjem crnogorske države.⁴

Nijesam naišao na građu iz koje bi se vidjelo kako su Nijemci reagovali na ovakvu Drljevićevu ponudu. Ali je izvjesno da oni u vezi sa takvom ponudom nijesu mogli preduzeti nikakve konkretne mjere, jer je još Hitlerovim *Privremenim smernicama za podjelu Jugoslavije* od 12. aprila 1941. političko uobličjenje Crne Gore bilo prepušteno Italiji.⁵

Poslije kapitulacije Italije, njen okupacioni sistem u našoj zemlji je prestao da postoji pa se stvaraju nove mogućnosti u odnosima između Nijemaca i Sekule Drljevića u vezi sa crnogorskim pitanjem. Kapitulacijom Italije separatističke snage u Crnoj Gori izgubile su svoj glavni oslonac, tako da su bili prinudene da svoje političke koncepcije prilagođavaju novom okupatoru. Oni odmah uspostavljaju kontakt s njemačkim prethodnicama i traže od njih pomoć da osujete četničke planove i učvrste svoju vlast.⁶

Svega tri dana nakon kapitulacije Italije, S. M. Štedimlija je po nalogu S. Drljevića pošao u Njemačko poslanstvo i izjavio poslaniku da su stvoreni svi uslovi da se obrazuje crnogorska država i crnogorska vojska. S. M. Štedimlija je tom prilikom prenio Drljevićevu izjavu u kojoj se izražava spremnost da odmah otputuje u Crnu Goru i zajedno sa snagama Wehrmachta organizuje vlast i vojsku samo ako Nijemci priznaju nezavisnost Crne Gore. U slučaju pozitivnog odgovora S. M. Štedimlija je nudio svoje usluge i stavljao se na raspoloženje njemačkim vlastima.⁷

Njemačko poslanstvo je bilo zainteresovano za mišljenje S. Drljevića pa je 12. septembra poslalo u Zemun svoga predstavnika koji je sa Drljevićem vodio duži razgovor o novonastaloj situaciji u Crnoj Gori. Drljević je njemačkog predstavnika detaljno upoznao sa svojim političkim konceptom, kao i sa istorijatom Crnogorske federalističke stranke i događajima oko Petrovdanskog sabora. On je tom prilikom ponovio svoju raniju tezu da Njemački Reich, ako je zainteresovan za poredak u Crnoj Gori, treba da izjavi da poštuje njenu nezavisnost i pravo na samoopredjeljenje. Takođe je rekao da bi bilo poželjno da Njemačka izjavi da Crnu Goru ne smatra za ratujuću stranu. Drljević je dao garancije, u slučaju da Nijemci prihvate njegove uslove i pruže vojničku pomoć, da će partizanske snage u Crnoj Gori za kratko vrijeme biti uništene i uspostavljen mir.⁸

Nijemci su preko svojih obavještajnih službi i drugih kanala bili do detalja obaviješteni o političkim prilikama u Crnoj Gori. Oni su zapazili da se Crnogorci »ne mogu identifikovati kao obični Srbi, kao što to misle velikosrbi. Ovi brđani — kako je to zabilježio Neubacher u svojim me-

⁴ Isto, Deutsche Gesandtschaft — Zagreb, Anlage Stellungnahme der montenegrischen Volkspartei (Zelenašen) zu dem heutigen Zustand in Montenegro.

⁵ Zbornik, dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, III, 2, II deo, dok. 1.

⁶ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), Četnička arhiva (ČA), CG-X-3019, Pismo Blaža Markovića Komandi njemačkih trupa u Podgorici od septembra 1943.

⁷ AII-T, Fond fototeke, X 3-1 (44), Deutsche Gesandtschaft — Zagreb, Pol. Inf. Mont — 1338/43, predstavka S. M. Štedimlije od 11. IX 1943.

⁸ Isto, Deutsche Gesandtschaft — Zagreb, Pol. Inf. Mont — A 421/43, Unterredung mit dr Drljević über die Lage in Montenegro, 12. IX 1943.

moarima — imaju svoju posebnu istoriju, samosvijest i životne forme». ⁹ Njemačka diplomatija nije htjela da se upušta u tako složeno pitanje. Za politička pitanja u našoj zemlji bio je zadužen specijalni opunomoćenik Reicha za Jugoistok Hermann Neubacher, i on nije prihvatio ekstremno stanovište S. Drljevića, koji uostalom nije imao značajnijeg uticaja u Crnoj Gori. Neubacher se oslonio na umjerenije građanske snage u Crnoj Gori, koje su, uprkos različitim političkim koncepcijama, pristajale na razne vidove saradnje u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Budući svjestan da Nijemci nemaju dovoljno snaga, koje bi se angažovale u ovom prostoru, Neubacher se zanosio planom oko stvaranja srpsko-crnogorske federacije i objedinjavanja svih kontrarevolucionarnih snaga na ovom prostoru. Uprkos njegovim polugodišnjim naporima ovaj Neubacherov plan nije uspio. ¹⁰

U proljeće 1944. godine, nakon snažnog porasta narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji, približavanje jedinica Crvene armije Balkanskom poluostrvu i savezničkog bombardovanja Beograda i Zemuna, S. Drljević je napustio Zemun i prešao u Zagreb, odnosno u Podsused, gdje je ostao do pred kraj rata. Po dolasku u Zagreb Drljević je uspostavio tijesan kontakt sa vođstvom ustaške NDH i preduzeo konkretne mjere za ostvarenje svoje zamisli u pogledu restauracije crnogorske države pod vođstvom Njemačkog Reicha.

Jedna od prvih mjera bilo je obnavljanje i čvršće uspostavljanje veza sa svojim političkim istomišljenicima i pristalicama u Crnoj Gori, jer su te veze za vrijeme njegovog boravka u Zemunu bile neredovne. On je od članova vođstva CFS tražio da mu daju ovlaštenje da u ime stranke može davati zvanične izjave i voditi političke pregovore i da se oni unaprijed obavežu da prihvataju svako rješenje koje bi on u toku tih pregovora postigao. Od članova vođstva Crnogorske federalističke stranke se zatim tražilo da povuku svoje predstavnike iz Narodne uprave, prekinu saradnju sa četnicima i da zamole Nijemce da nastave pregovore sa Drljevićem za uspostavljanje nezavisne crnogorske države. ¹¹

U dostupnoj građi nijesmo našli potvrdu da su članovi vođstva CFS podržali ovu Drljevićevu akciju. Uostalom, ona je bila u suprotnosti sa stavom Privremenog vođstva CFS koji je objavljen u proglasu od 25. XII 1943. ¹² Pored toga Drljević je imao veoma malo pristalica i u vođstvu i u članstvu CFS.

⁹ Hermann Neubacher, Sonderauftrag Südost 1940—1945, Bericht eines fliegenden Diplomaten, Seeheim (Bergstrasse), 1966, 149.

¹⁰ Isto, 155—163.

¹¹ AVII, ČA, CG-X-194, Saopštenje njemačkoj komandi na Cetinju o stanovištu Crnogorske stranke od 2. VII 1944. (Prepis Državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača).

¹² Zbornik NOR, III, 6, dok. 199. U prilogu od 25. XII 1943. Privremeno vođstvo CFS (izabrano na konferenciji stranke u oktobru 1943) odbacilo je separatizam kao »podmetnutu parolu«, a kao svoju osnovnu težnju istaklo je federalizam. U proglasu se ističe da crnogorski federalisti žele ujedinjenje Crne Gore sa ostalim bratskim jugoslovenskim zemljama, ali ne prisajedinjenje nekoj od njih. Istovremeno, prema NOP-u Privremeno vođstvo CFS je zauzelo neprijateljski stav, dok je prema njemačkom okupatoru imalo lojalno držanje.

Nezavisno od toga, nakon konsultacija sa ustaškim vođstvom, Sekula Drljević je obrazovao privremenu vladu pod nazivom Crnogorsko državno vijeće (CDV), koje je imalo da rukovodi daljom akcijom na uspostavljanju crnogorske države. O ovoj akciji Drljević je zvanično obavijestio vladu NDH, Njemačko poslanstvo i ostale misije koje su bile akreditovane u Zagrebu.¹³ Osim toga, Drljević je preko Radio-stanice »Glas Hrvatske« održao govor, koji je navodno bio namijenjen Crnogorcima u Americi, u kome se saopštava da je formirano CDV pod čijim će vođstvom »crnogorski narod produžiti borbu s parolom: Sloboda Crne Gore ili smrt!« Ovaj govor je dijelom objavljen u *Ustaškom Graničaru*.¹⁴ Vijesti o formiranju CDV objavile su njemačka telegrafska agencija i švajcarske novine *Zürcher Zeitung* i *Baseller Nachrichten*.¹⁵

Uz S. Drljevića, koji je za sebe zadržao predsjedničku funkciju, glavne ličnosti CDV bile su: S. M. Štedimlija i Dušan Stojanović, činovnik Ministarstva finansija NDH.¹⁶ Ostali članovi CDV ne samo da su prekinuli kontakt sa Drljevićem, nego su napustili i Zagreb, a neki su se priključili snagama NOP-a. Potkraj godine, za člana CDV naimenovan je Dušan Krivokapić, koji je do tada živio u Berlinu pod još nerazvijetljenim okolnostima. Krivokapić je postao jedan od najpovjerljivijih Drljevićevih saradnika i slovio kao njegov ministar inostranih poslova, dok ostali članovi CDV nijesu imali posebne funkcije.¹⁷

Glavnu podršku S. Drljević je imao od vlade NDH, koja je i finansirala njegovu akciju.¹⁸ Ona je u Drljevićevoj akciji vidjela mogućnost da se nedićevska Srbija spriječi da izađe na more i da ta zemlja u okviru Hitlerove »nove« Evrope bude svedena na ulogu beznačajne države.¹⁹

Njemačko poslanstvo u Zagrebu odbilo je da pruži direktnu pomoć CDV, već je Drljevića uputilo da se obrati Neubacheru, jer je on bio nadležan za sva politička pitanja koja su se odnosila na Crnu Goru.²⁰ Po uputstvu Kaschea, Drljević je u novembru 1944. poslao u Berlin svoga opunomoćenika Krivokapića sa zadatkom da od Ministarstva inostranih poslova traži da njemačke vlasti pomognu njegovu političku akciju.²¹ Kasche se lično založio kod ministra inostranih poslova da se pomogne Drljevićeva akcija. »Bilo bi preporučljivo — pisao je Kasche — da se crnogorski autonomistički krugovi oko Drljevića, koji žive u Zagrebu, aktiviraju. Moglo bi se iznijeti gledište o oslobođenju Crne Gore od okupatora.«²²

¹³ AVII, neregistrovano, Viši vođa SS i policije u Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori — IC Mue/Ss. 336/4 pov. 1236/44, 1. IX 1944.

¹⁴ *Ustaški Graničar*, 12. VIII 1944.

¹⁵ Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Titograd (dalje: RSUP-T), Zapisnik o saslušanju S. M. Štedimlije od 2. XI 1955.

¹⁶ Isto; AVII, nereg. Viši vođa SS i policije u Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori, 1. IX 1944.

¹⁷ RSUP-T, Zapisnik o saslušanju S. M. Štedimlije od 2. XI 1955.

¹⁸ AII-T, X 3-1 (44), Telegram Neubachera br. 474, Beč, 2. XII 1944.

¹⁹ AVII, nereg. Viši vođa SS i policije u Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori — IC Mue/Ss. 336/4 pov. 1236/44, 1. IX 1944.

²⁰ RSUP-T, Zapisnik o saslušanju S. M. Štedimlije od 2. XI 1945.

²¹ AII-T, X 3-1 (44), Der Reichsführer SS, Amtsgruppe D — An das Auswärtige Amt, 16. XI 1944.

²² AVII, Mf, London — N/4, 299043-46, Depeša Kaschea ministru inostranih poslova br. 2119 od 7. XI 1944.

Neubacher je, međutim, energično bio protiv Drljevićeve akcije, ističući da federalisti, na koje se Drljević poziva, predstavljaju manjinu, od kojih je samo dio za nezavisnu Crnu Goru. Uostalom, znatan dio federalista, istakao je Neubacher, prišao je Titu da bi sa njim izgrađivao federativnu Jugoslaviju. Neubacher je mnogo veću pažnju poklonio onim crnogorskim nacionalistima koji su godinu dana sa Nijemcima saradivali u Crnoj Gori i koji su se sa njima povlačili. Zato je istakao da tek po dolasku ovih snaga može da se pristupi obrazovanju crnogorskog nacionalnog odbora, odnosno vlade. »U ovom momentu — zaključio je Neubacher — mora se svaka inicijativa politički nedosledno legitimisanih ličnosti za crnogorske nacionalne stvari u potpunosti odbiti.«²³

Uprkos takvom stavu Neubachera Drljević je i dalje bio uporan u svojim nastojanjima, pa je u januaru 1945. poslao u Berlin svog izaslanika D. Krivokapića sa zadatkom da privoli vodstvo Reicha da prizna CDV i pravo Crnoj Gori na nezavisnost. Krivokapić je 2. februara predao Glavnom stanu SS memorandum, namijenjen vodstvu Reicha. U memorandumu, čiji je autor bio nesumnjivo Šekula Drljević, iznosi se istorijat crnogorskog pitanja i ističe želja da Crna Gora kao nezavisna država učestvuje u stvaranju »nove« Evrope pod vodstvom Njemačkog Reicha.²⁴ Sudeći po daljoj aktivnosti S. Drljevića, njemačko vodstvo je odobrilo njegovu akciju, ali s obzirom na razvitak vojne i političke situacije i u našoj zemlji i u Evropi uopšte, takvo odobrenje nije više imalo nikakvog značaja.

Rascjep između Draže Mihailovića i Pavla Đurišića i sporazum Drljević — Đurišić

Uporedo sa radom na stvaranju i priznavanju Crnogorskog državnog vijeća Drljević je radio na stvaranju crnogorske vojske, koja bi bila sastavljena od crnogorskih građana koji su se nalazili izvan Crne Gore. U vrijeme formiranja CDV Drljević je računao na podršku i saradnju Crnogoraca koji su se nalazili na teritoriji NDH, a pretpostavljalo se da ih ima oko 2000, od čega je polovina, kako se smatralo, bilo sposobno za vojnu službu (između 18 i 40 godina).²⁵ Prema Drljevićevoj zamisli, te ljude je trebalo što prije povezati i organizovati, kako bi organizovani dočekali predstojeće događaje.²⁶ Budući da su te snage bile brojno ograničene, a imajući loše iskustvo sa svojim pristalicama u Zagrebu koji su odbili da daju podršku Crnogorskom državnom vijeću, Drljević je nastojao da svoj vojni kadar obezbijedi na drugoj strani, u prvom redu od Crnogoraca koji su se nalazili na radu u Njemačkoj, od ratnih zarobljenika i, najzad, od onih snaga koje su se pod pritiskom jedinica NOVJ povlačile iz Crne Gore zajedno sa Nijemcima. S tim u vezi Drljević je novembra 1944. godine poslao u Berlin svog opunomoćenika, D. Krivo-

²³ AII-T, Fond fototeke, X 3-1 (44), Telegram Neubachera br. 474 od 2. XII 1944.

²⁴ AVII, ČA, CG-X-485.

²⁵ RSUP-T, Zapisnik o saslušanju S. M. Štedimlje od 14. V 1955. godine.

²⁶ Isto, Zapisnik o saslušanju S. M. Štedimlje od 2. XI 1955.

kapica, s molbom da od njemačkih političkih faktora dobije odobrenje za tu akciju.²⁷ Odobrenje te akcije zavisilo je od Neubachera, a on je bio protiv Drljevićeve akcije u cjelini pa, razumije se, i protiv toga da se od navedenih snaga formira crnogorska vojska koja bi se nalazila pod Drljevićevom komandom.²⁸

Početkom 1945. godine Drljeviću se pojavila nova mogućnost za stvaranje vojne organizacije. Takvu mogućnost donio je rascjep između vođe crnogorskih četnika Pavla Đurišića i Draže Mihailovića koji je bio nagoviješten u februaru a konačno uslijedio u drugoj polovini marta 1945. god. Podozrenje Draže Mihailovića prema Đurišiću otpočelo je još 1943. god. kada su zapadni saveznici razmatrali mogućnost smjenjivanja Mihailovića zbog njegovog pasivnog držanja i sprege sa okupatorom. Neki članovi Britanske misije, koji su bili ataširani u Štab Draže Mihailovića, vodili su razgovore sa pojedinim istaknutim četničkim komandantima, pored ostalih i sa Pavlom Đurišićem, kao eventualnim Mihailovićevim nasljednikom.²⁹ Đurišić je odbio takvu kombinaciju i upozorio pukovnika W. S. Baileya, prilikom njegovog povratka u London, da saopšti odgovornim britanskim i jugoslovenskim emigrantskim krugovima da će se srpski narod postaviti neprijateljski prema svakom onom ko pokuša da donese drugo rješenje u pogledu Mihailovićevog položaja. S tim u vezi, a na Đurišićevu sugestiju, sa Bailejem je otputovao V. Lukačević, koji je u Londonu i Kairu imao kontakte sa najistaknutijim britanskim i jugoslovenskim (emigrantskim) političkim i vojnim funkcionerima.³⁰ Iako je u toj situaciji Đurišić ostao lojalan Draži Mihailoviću, taj događaj nije ostao bez posljedica za njihove međusobne odnose.

Prvi ozbiljniji konflikt između Mihailovića i Đurišića izbio je poslije Đurišićeve posjete Beogradu, maja 1944. godine, gdje se sastao sa Nedićem i njemačkim funkcionerima iz Komande za Jugoistok i sa njima postigao sporazum za pomoć u predstojećim neprijateljskim operacijama protiv jedinica NOVJ u Crnoj Gori. Tom prilikom je Đurišić od Nedića bio unaprijeđen u čin potpukovnika, iako ga je prije toga Mihailović bio unaprijedio u isti čin. Mihailović se pribojavao da će saveznici nepovoljno reagirati na Đurišićev aranžman, kojem je Nedićeva štampa dala veliki publicitet, pa je zbog toga Đurišića oštro prekorio i pozvao ga da dođe u njegov štab radi objašnjenja. Đurišić je to protumačio kao izraz nepovjerenja, pa je odbio da posjeti Mihailovića, pomišljajući da sa njim prekine svaku vezu, ali ga je od toga odvratio delegat četničke Vrhovne komande.³¹ Taj spor je bio uskoro izgladen pa je Đurišić postavljen za komandanta četničkih snaga Crne Gore i Staroga Rasa, namjesto Đordija Lašića koji je poginuo od savezničkog bombardiranja (5. maja 1944).

²⁷ AII-T, Fond fototeke, X 3-1 (44), Der Reichsführer SS, Amtsgruppe D, 16. XI 1944.

²⁸ Isto, Telegram Neubachera od 25. XI 1944.

²⁹ RSUP-T, Zapisnik o saslušanju V. Lukačevića od 22. IV 1945.

³⁰ AVII, Reg. br. 6605, Pismo P. Đurišića D. Mihailoviću od avgusta 1944.

³¹ O Lukačevićevoj misiji vidjeti: R. Pajović, Formiranje četničke Nezavisne grupe nacionalnog otpora, JIČ, 4, 1964, 53.

³² RSUP-T, »Sword« party.

Međutim, po povratku Lukačevića iz inostranstva Mihailović je njega, kao manje kompromitovanog, postavio za komandanta tzv. ilegalnih četničkih jedinica Crne Gore i Sandžaka, dok je Đurišić ostao kao komandant legalnih jedinica.³² Takvom promjenom Đurišić je bio duboko uvrijeđen, jer mu je na taj način bila namijenjena uloga »Crnca u vidu Nedića i Ljotića«.³³ Kako se krajem avgusta Lukačević otcijepio od Draže Mihailovića i po sugestiji britanske obavještajne službe formirao Nezavisnu grupu nacionalnog otpora, to je Đurišiću ponovo povjerena ranija funkcija čime je i taj spor bio riješen.³⁴

Krajem ljeta 1944. godine, pod pritiskom jedinica NOVJ i Crvene armije, četničke snage iz Srbije bile su prinuđene na povlačenje. Četnička VK na čelu s Dražom Mihailovićem povukla se preko Drine u sjevernu Bosnu, a glavnina četničkih snaga iz Srbije pod komandom Miroslava Trifunovića »Dronje« odstupila je u Sandžak. Te snage su tokom novembra izvršile koncentraciju na prostoru Goražde—Foča—Kalinovik. Krajem novembra 1944. godine Mihailović je tu četničku grupaciju ponudio savezničkom generalu Wilsonu za operacije protiv Nijemaca gdje to saveznici budu tražili.³⁵

Đurišić je bio u stalnom kontaktu sa četničkom grupom M. Trifunovića preko radio-stanice Dragoslava Račića. Čim je saznao za razmjesta četnika iz Srbije, Đurišić ih je pozvao da dođu u Crnu Goru, gdje bi zajedno sa albanskim nacionalistima formirali antikomunistički front koji bi, zatim, okupio sve antikomunističke snage ne samo iz Jugoslavije nego sa cijelog Balkana. Đurišić je računao da bi se u Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji, sa osloncem na Sandžak a preko Albanije i na Grčku, mogla izvjesno vrijeme održati jača antikomunistička grupacija (oko 100.000 ljudi) i poslije povlačenja Nijemaca sa ovog terena. Takva jedna grupacija, prema Đurišićevom mišljenju, trebala je da omogući prihvatanje kralja, kraljevske vlade i Jugoslovenske vojske van otadžbine i, najzad, da skrene na sebe pažnju zapadnih saveznika.³⁶ Prema podacima Đurišićevih saradnika, Komanda četnika Srbije je namjeravala da prihvati Đurišićev poziv i da sa svojim snagama krene u Crnu Goru (obavještenje je stiglo preko radio-stanice Ljube Jovanovića).³⁷ Međutim, pošto je pokušaj da se uspostavi veza sa zapadnim saveznicima propao, Draža Mihailović je odlučio da se četničke snage iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine povuku u sjevernu Bosnu (rejon Trebave) i da tu sačekaju razvoj događaja.³⁸

³² AII-T, X 1v-169 (44), Naredba V. Lukačevića od 4. VIII 1944. (prijepis).

³³ AVII, Reg. br. 6605, Pismo P. Đurišića D. Mihailoviću od avgusta 1944.

³⁴ AII-T, X 1v-91 (44), Pismo D. Arsovića P. Đurišiću od 12. IX 1944; RSUP-T, »Sword« party.

³⁵ AII-T, X 1d-4 (44), Depeša D. Mihailovića P. Đurišiću.

³⁶ P. Cemović, Od Podgorice do Gradiške, Glasnik Srpskog istorijskog kulturnog društva (SIKD) »Njegoš«, Chicago, sv. 7, 1961, 45—46; Novica Popović, Bosanska Golgota, Glasnik SIKD »Njegoš«, sv. 16, 1965, 7; Ratko Parežanin, U Crnoj Gori u jesen 1944, Zapisi iz oslobodilačke borbe (München), IV, 1956, 55—56.

³⁷ Isto.

³⁸ AVII, ČA, CG-V-1667, Pismo Z. Kasalovića A. Draškoviću od 26. XII 1944; P. Cemović, n. d., 51.

Đurišić je bio svjestan da, poslije povlačenja Nijemaca, sa svojom četničkom grupom ne može opstati u Crnoj Gori bez oslonca na saveznike ili bez podrške drugih četničkih grupa. Crnogorskom četničkom vođstvu je bilo jasno da iz Crne Gore mora da se povlači ali ga je raspinjala dilema — kuda. Najbrojnija je bila grupa koja se zalagala za povlačenje preko Albanije u Grčku, jer se to činilo najbliže i najperspektivnije, tim prije što su se u Grčkoj bile već iskrcale britanske trupe. Đurišiću se ta ideja takođe učinila najprivlačnija pa je sa albanskim nacionalističkim vođama razmatrao mogućnost povlačenja preko njihove teritorije.³⁹ Jedna grupa se zalagala za povlačenje u Sloveniju, gdje je bio već stigao Srpski dobrovoljački korpus, a četničke snage Momčila Đujića bile su na putu da i one stignu. Najmnogobrojnija grupa je bila za to da se prihvati poziv četničke Vrhovne komande da se ide u Bosnu. Na kraju ta je ideja i prihvaćena. Na Đurišića je presudan uticaj da prihvati tu ideju imao povjerljivi radiogram koji mu je krajem novembra 1944. poslao D. Mihailović.⁴⁰

Smatrajući da je to najrealnije rješenje, crnogorski četnici pod komandom Pavla Đurišića odlučili su da se pridruže četnicima Komande Srbije koji su bili koncentrisani na prostoru Kalinovik—Foča—Goražde. Zbog toga su krajem novembra i početkom decembra 1944. godine otpočele užurbane pripreme za povlačenje u istočnu Bosnu. Crnogorski četnici su se povlačili zajedno sa snagama 21. njemačkog korpusa preko Lijeve Rijeke, Kolašina, Bijelog Polja, Brodareva, Prijepolja i Priboja i nakon 22 dana marša stigli su 28. decembra 1944. u Rudo. U toku marša su im se pridružile manje grupe crnogorskih četnika kao i četnici iz Sandžaka. Tako se u Rudom, gdje je izvršeno preformiranje Đurišićevih četnika, našlo 8 700 vojnika i oko 3 000 članova četničkih porodica koje su se povlačile sa Đurišićem.⁴¹ Po dolasku u Rudo, Đurišićeve jedinice je čekalo iznenađenje. Mihailovićeva kombinacija da zapadni saveznici prihvate četničku grupaciju pod komandom M. Trifunovića i da je stave pod svoju komandu nije bila prihvaćena, tako da su crnogorski četnici umjesto u rejon Foče morali da preduzmu marš u novom pravcu — u rejon Trebave.⁴²

Po dolasku u Rudo, Đurišića je pozvala na sastanak u selo Zaborak jedna grupa četničkih komandanata koja je bila nezadovoljna politikom Draže Mihailovića. Taj sastanak je trajao od 28. decembra do 1. januara 1945. godine a prisustvovali su su osim Đurišića još i Zaharije Ostojić, Luka Baletić, Petar Baćović, zatim član vođstva Nezavisne grupe nacionalnog otpora Pavle Novaković, hercegovački četnički komandanti Danilo Salatić i Vlado Zečević, a od četničkih komandanata iz Srbije Dragoslav Račić i Todor Gogić. Na sastanku je osuđena Mihailovićeva germanofilska politika i zaključeno da je jedini izlaz iz nastale situacije da Draža Mihailović, koji je kod saveznika bio kompromitovan zbog saradnje sa

³⁹ R. Parežanin, n. d., 51—55.

⁴⁰ AII-T, X 1d-4 (44); P. Cemović, n. d., 52.

⁴¹ AVII, ČA, CG-V-1507, Dnevnik rada u pokretu (nepoznatog četničkog autora); P. Cemović, n. d., 50—54.

⁴² P. Cemović, n. d., 51.

okupatorom, podnese ostavku. Donesen je i plan za probijanje crnogorskih i hercegovačkih četnika i Romanijskog korpusa preko Bosne.⁴³

Nakon desetodnevno odmora i preformiranja (u pukove i divizije) Đurišićeve jedinice su 9. januara 1945. godine izvršile pokret pravcem: Višegrad — pl. Devetak — Olovo — Kladanj — pl. Konjuh — Maglaj — pl. Ozren — Trebava, gdje su stigle sredinom februara, krajnje iscrpljene i nesposobne za bilo kakvu akciju. Na tom putu Đurišićevi četnici su trpjeli gubitke od lokalnih partizanskih jedinica. Međutim, mnogo veće gubitke su imali od hladnoće, gladi i raznih zaraznih bolesti, a naročito od tifusa, koji ih je gotovo prepolovio. Računa se da je tom prilikom od tifusa oboljelo oko 5000 osoba (računajući i izbjeglice), a od njih je velik broj umro.⁴⁴

Mihailović je od svojih obavještajaca i od D. Račića bio obaviješten o konferenciji u selu Zaborku, što je dovelo do novog poduzetja prema Đurišiću. Prvi sastanak između Mihailovića i Đurišića otvorio je u njihovim odnosima krizu, koja se završila Đurišićevim otcjepljenjem. Naime, Mihailovićeva zamisao je bila da se svi četnici, koji su bili došli u Trebavu, vrate na svoje terene i na proljeće da krenu u ustanak protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Takvu odluku Mihailović je zasnivao na pretpostavci da će do tada doći do neizbježnog sukoba između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza. Đurišić takav predlog nije htio da prihvati ističući da ne može u Trebavi da ostavi izbjeglice, ranjene i bolesne svoje ljude, već je predlagao da se svi četnici prebace u Sloveniju gdje su se već nalazile jedinice Đujića, Jevđevića i Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus i da se tamo, s osloncem na zapadne saveznike, obrazuje antikomunistički front. Takvo Đurišićevo stanovište podržali su svi četnički komandanti koji su učestvovali na konferenciji u Zaborku i neki članovi četničke Vrhovne komande.⁴⁵ Đurišić je 21. februara organizovao konferenciju crnogorskih četničkih komandanata koji su podržali njegov stav. Zaključke konferencije u sedam tačaka, koje je odobrio i četnički Nacionalni komitet za Crnu Goru, Đurišić je istog dana dostavio Mihailoviću, sa zahtjevom da se neodložno sa svim snagama preduzme pokret u Sloveniju. O tom zahtjevu su obaviješteni i četnici iz Srbije.⁴⁶ Mihailović nije odgovorio na te zahtjeve, pa je nakon nedjelju dana (1. III 1945) organizovana šira konferencija crnogorskih četnika kojoj su prisustvovali članovi Nacionalnog komiteta, viši oficiri i četnički intelektualci. Sa konferencije se od Mihailovića ultimativno zahtijevalo da što prije naredi hitno prebacivanje svih četničkih snaga u Sloveniju, gdje će moći da se odmore, reorganizuju i osposobe za dalje borbe. U protivnom, Pavle Đurišić je ovlašten da sa svojim jedinicama krene u naznačenom pravcu, nezavisno od Vrhovne komande.⁴⁷ U odgovoru na odluke konferencije

⁴³ AVII, ČA, VK-W-157, Obavještajni izvještaj »Sitog« (bez datuma); P. Cemović, n. d., 52—53.

⁴⁴ AVII, ČA, CG-V-1138, Izvještaj Blaža Gojnića D. Mihailoviću od 15. februara 1945; P. Cemović, n. d., 55—69; N. Popović, n. d., 10—12.

⁴⁵ P. Cemović, n. d., 62.

⁴⁶ AVII, ČA, CG-V-1139, Predstavka P. Đurišića D. Mihailoviću od 21. II 1945.

⁴⁷ Isto, CG-P-130, Odluka Centralnog komiteta za Crnu Goru, Boku i Sandžak i starešina vojske od 1. III 1945.

Mihailović je istakao da on njene stavove ne prihvata a Đurišiću ostavlja na volju kako će da odluči u vezi sa nastalim problemom.⁴⁸ To je praktično značilo konačno otcjepljenje crnogorskih četnika od Draže Mihailovića.

Odmah nakon izbijanja krize, Đurišić je preduzeo mjere da radio-putem uspostavi vezu sa Nedićem i Ljotićem i da od njih traži pomoć u prebacivanju svojih jedinica. Uprkos svim nastojanjima Ljotića, Đujića i drugih da preko Neubachera i drugih njemačkih političkih i vojnih faktora obezbijede prevozna sredstva za Đurišićeve četnike, oni u tome nijesu uspjeli. Ljotić i Đujić su o tome obavijestili Đurišića pa su mu sugerirali da krene pješke preko Dervente, Bihaća, Ličkog Petrovog Sela, Plitvica, Brinja, Krivog Puta, Novog, Bakra i Sušaka, napominjući mu da će mu od Bihaća dalje, ukoliko zatreba, obezbijediti prihvat.⁴⁹

Konačno, 18. marta Đurišić je otpočeo pokret svojih jedinica iz reiona Vučjaka u pravcu rijeke Ukrine i planine Motajice. Đurišićevim snagama su se priključili Romanijski korpus i hercegovački četnici (Trebinjski i Nevesinjski korpus) i dio četnika iz Srbije i to: dijelovi Mlavskog, Rudničkog i Kosovskog korpusa.⁵⁰

Da bi svoje snage što lakše i jednostavnije prebacio preko teritorije NDH, Đurišić je odlučio da zatraži pomoć Sekule Drljevića.

Još dok su se crnogorski četnici nalazili u Rudom i kada se saznalo da se umjesto u Foču treba povlačiti u Trebavu, Đurišić je poslao u Sarajevo svoga pomoćnika Dušana Arsovića, sa zadatkom da se poveže sa predsjednikom kvislinške Narodne uprave za Crnu Goru Ljubom Vuksanovićem i da preko njega utvrdi mogućnost daljeg povlačenja zajedno sa Nijemcima, s kojima su se crnogorski četnici povlačili od Crne Gore do Priboja. Arsovićeva misija nije uspjela jer je Vuksanović, zbog ličnih netrpeljivosti sa Đurišićem, odbio da primi njegovog izaslanika. Međutim, Arsović je tom prilikom uspio da uspostavi kontakt sa Sekulom Drljevićem, preko njegovih političkih prijatelja.⁵¹ Taj kontakt je Đurišiću dobro došao poslije izbijanja sukoba između njega i Draže Mihailovića. Zbog toga se, poslije otcjepljenja od Mihailovića, Đurišić odlučio ne samo da se nastave kontakti sa Drljevićem, već da se sa njim povedu i zvanični pregovori u cilju prebacivanja crnogorskih četnika preko teritorije NDH.

Prvi pregovori između Drljevićevih i Đurišićevih predstavnika održani su u Doboju. Drljevićevi pregovorači su zahtijevali da se Drljević prizna za političkog vođu Crnogoraca, da Đurišić prizna Crnogorsko državno vijeće i, najzad, da se Đurišićevi četnici prebace na lijevu obalu Save (kod Slavenskog Broda), odakle će kao Crnogorska narodna vojska moći da nastave marš u pravcu Zagreba.⁵² Đurišićevi delegati nijesu očekivali za njih tako dalekosežne zahtjeve, pa nijesu htjeli potpisati sporazum

⁴⁸ Isto, VK-V-487, Pismo D. Mihailovića P. Đurišiću od 3. III 1945.

⁴⁹ Bor. M. Karapandžić, *Gradanski rat u Srbiji*, Kleveland (USA), 1958, 407—411.

⁵⁰ P. Cemović, n. d., 68—71, N. Popović, n. d., 16.

⁵¹ P. Cemović, n. d., 65.

⁵² Isto.

bez konsultacije sa Đurišićem. Ipak su izjavili da u načelu prihvataju navedene zahtjeve, ali da za potpisivanje sporazuma nemaju Đurišićevo punomoćje.⁵³ U takvoj situaciji Đurišić nije vidio boljeg izlaza pa je odlučio da prihvati Drljevićeve uslove, smatrajući da takav sporazum ne može imati posljedica i da će moći da ga raskine čim pređe teritoriju NDH. Jedini uslov koji je Đurišić postavio bio je da Drljević odmah prihvati ranjene i oboljele četnike i da im obezbijedi smještaj i transport.⁵⁴ Sporazum između Drljevića i Đurišića odnosno njihovih opunomoćenika potpisan je u Zagrebu 22. marta 1945. Po tom sporazumu crnogorski četnici su proglašeni za Crnogorsku narodnu vojsku pod vrhovnom komandom Sekule Drljevića, dok je Đurišić zadržao funkciju operativnog komandanta. Tom prilikom Drljević je crnogorskim četnicima odnosno Crnogorskoj narodnoj vojsci uputio dnevnu zapovijest u kojoj ih obavještava o sporazumu sa Đurišićem i njegovim sadržajem. U Drljevićevoj zapovijesti se ističe da je cilj Crnogorskog državnog vijeća odnosno Crnogorske narodne vojske — uspostava samostalne crnogorske države i da će se oni za ostvarenje toga cilja boriti rame uz rame sa oružanim snagama NDH.⁵⁵

Odmah po potpisivanju sporazuma Đurišić je predao Drljevićevim predstavnicima i ustaškim vlastima oko 2 700 ranjenika i tifusara, koji su zatim prebačeni preko Save i smješteni u Staroj Gradiški.⁵⁶

Čim je bio obaviješten o sporazumu između Đurišića i Drljevića Mihailović je uputio raspis komandantima srpskih četnika u kome Đurišića oglašava za izdajnika i obavještava ih da će preduzeti mjere da ga liši čina i da će o Đurišićevoj akciji upoznati saveznike.⁵⁷ Iako je Đurišić bio prekinuo svaku vezu sa Mihailovićem, a sporazum sa Drljevićem smatrao fiktivnim, u svakom slučaju prolaznim rješenjem, zbog čega nije dao da se rasturi Drljevićev proglas, ipak se uplašio posljedica od takvog Mihailovićevog reagovanja.⁵⁸ Zbog toga, umjesto da sa svojim jedinicama pređe na lijevu obalu Save, kako je bilo precizirano sa Drljevićem, Đurišić je naredio pokret desnom obalom Save u pravcu Motajice i Lijeveča polja, s ciljem da se preko Kozare, Bihaća i dalje domogne Slovenije. Time je Đurišić praktično prekršio sporazum sa Drljevićem.⁵⁹

Drljević je uz pomoć ustaša onemogućio Đurišićeve namjere. Oružane snage NDH su blagovremeno posjele komunikaciju Bosanska Gradiška

⁵³ AVII, Fond NOP, k. 575, br. reg. 1-1/2, Izjava dra Sava Bašovića od 7. VI 1945.

⁵⁴ P. Cemović, n. d., 65—66.

⁵⁵ AVII, ČA, CG-X-484, Dnevna zapovijed S. Drljevića Crnogorskoj narodnoj vojsci od 22. III 1945.

⁵⁶ RSUP-T, Izjava Blagote Boškovića; P. Cemović, n. d., 65—66; Vasilije Zečević, Glasnik SIKD »Njogoš«, br. 8, 1961, 87—91. Zečević ističe da je tifusara i ranjenika bilo oko 800.

⁵⁷ AVII, ČA, VK-V-520/1, Raspis D. Mihailovića od 23. III 1945.

⁵⁸ RSUP-T, Izjava Blagote Boškovića.

⁵⁹ Jedan od bliskih Đurišićevih saradnika, bivši narodni poslanik Novica Popović, nedvosmisleno tvrdi: »Sporazum sa Sekulom Pavle je izigrao (Bosanska Golgota, Glasnik SIKD »Njogoš«, 16, 1965, 17). Drugi Đurišićev saradnik, svjedok događaja, Vasilije Zečević, takođe ističe da je pokretom jedinica od Broda prema Gradiški, odnosno Lijeveče polju, Đurišić htio da izbjegne ugovor sa Drljevićem (Glasnik SIKD »Njogoš«, 8, 1961, 89).

— Banja Luka i spriječile dalje povlačenje Đurišićevih četnika. U pokušaju da nasilno pređu ovu komunikaciju u toku 4—6. aprila Đurišićevi četnici su pretrpjeli teške gubitke i, najzad, bili su prinuđeni da kapituliraju. Na samom početku boja dio Đurišićevih snaga se odvojio i u duhu sporazuma prišao Drljeviću. Đurišić je sa jednom grupom od oko 200—300 četnika prešao preko Vrbasa natrag i pokušao da se probije drugim pravcem, južno od Banja Luke, ali u tome nije uspio pa se i on priključio ostalim jedinicama. Najistaknutije političke i vojne funkcionere na čelu sa Đurišićem ustaše su pogubili u Jasenovcu, dok su ostale četničke jedinice privremeno smjestili u kasarni u Staroj Gradiški.⁶⁰

Rad S. Drljevića na formiranju Crnogorske narodne vojske

Još u toku prvih kontakata sa Đurišićevim predstavnicima, Drljević je sredinom marta poslao u Beč S. M. Štedimlju sa zadatkom da od Neubachera traži odobrenje za kontakte s Đurišićevim četnicima i za namjeru da ih stavi pod svoju komandu. Njemački politički faktori u Beču izrazili su Štedimlji sumnju da će ustaše prihvatiti takav Drljevićev aranžman sa četnicima.

Međutim, pošto su se Nijemci upoznali sa suštinom problema i uvjerali da je ustaško vođstvo sa takvom akcijom saglasno dali su načelan pristanak.⁶¹

Po prebacivanju ostatka Đurišićevih četnika u Staru Gradišku pristupilo se njihovoj reorganizaciji, odnosno preformiranju u Crnogorsku narodnu vojsku. Drljević je 10. aprila posjetio Staru Gradišku i tom prilikom je dotadašnjim pripadnicima Đurišićevih četnika i izbjeglicama održao govor i pozvao ih da budu vjerni samostalnoj Crnoj Gori, ističući da su je Njemačka i NDH već priznale. Drljević je prisutne pozvao da nastave borbu protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta, ali ne pod četničkom nego pod novom — separatističkom zastavom, uz oslonac na ustaše.⁶²

Nakon Drljevićeva govora pristupilo se formiranju Crnogorske narodne vojske po uzoru na staru crnogorsku vojnu formaciju. Ukupno su formirane tri brigade odnosno jedna divizija. U sastav 1. brigade, koja je dobila naziv »Vuk Mićunović«, ušlo je kompletno ljudstvo četničkog puka Ivana Janičića, koji je prvi prišao Drljeviću. Janičić je naimenovan za komandanta brigade. Ostale dvije brigade imale su nazive »Bajo Pivljanin« i »Nikac od Rovina«, a za njihove komandante postavljeni su Dušan Stojanović, činovnik Ministarstva finansija NDH i Drljevićev politički pristalica, i ing. Dušan Pavlović, član Đurišićeve delegacije koja je vodila pregovore sa Drljevićem i koji je nakon potpisivanja sporazuma ostao u Zagrebu. Operativni komandant svih jedinica postao je Boško Agram,

⁶⁰ RSUP-T, Izjava Blagote Boškovića; AVII, NOR, k. 757, 1-1/2, Izjava dra Sava Bašovića, P. Cemović, n. d., 73-81; N. Popović, n. d., 18; V. Zečević, n. d., 90-91; Bor. M. Karapandžić, n. d., 412-414.

⁶¹ AVII, Ustaška arhiva, k. 153-C, f. 7. dok. 38. Izvješće Ravateljstva za javni red i sigurnost od 23. III 1945.

⁶² N. Popović, n. d., 21.

pristalica Crnogorske federalističke stranke, a u toku rata neko vrijeme bliski saradnik crnogorskog četničkog vođe Baja Stanišića.⁶³

Za razliku od ljudstva 1. brigade, pripadnike ostalih brigada je pretodno saslušavala i provjeravala specijalna Drljevićeva komisija.

Po povratku u Zagreb, Drljević je 17. aprila uputio proglas Crnogorskoj narodnoj vojsci, u kome je iznio svoj politički program i pozvao pripadnike svoje »vojske« u borbu protiv nove Jugoslavije i protiv četnika Draže Mihailovića, a za stvaranje »državne slobode Crne Gore«.⁶⁴ U svojoj dnevnoj zapovijesti od 28. aprila, prilikom predaje nove zastave (crvena, crna i zelena boja) Crnogorskoj narodnoj vojsci, Drljević je još jednom ponovio a dijelom i dopunio svoj politički program.⁶⁵

Crnogorska narodna vojska je nakon svoga formiranja prebačena iz Stare Gradiške u rejon Karlovca, gdje je u taktičkom i opskrbnom pogledu stavljena pod komandu 2. i 5. Ustaškog zbora.⁶⁶ Međutim, nije bilo iluzija o oružanoj snazi Drljevićeve vojne formacije. Kod Nijemaca je postojala namjera da je upotrijebe za izgradnju utvrđenja.⁶⁷

Bez obzira na njen kvalitet, Drljevićeva vojna formacija bila je kratkoga vijeka. Kapitulacija Njemačke zatekla ju je u potpunom rasulu u sjeveroistočnoj Sloveniji (rejon Dravograda), gdje su joj jedinice Jugoslovenske oslobodilačke armije presjekle odstupnicu. U opštem metežu, koji je poslije kapitulacije Njemačke nastao kod Crnogorske narodne vojske, njeni pripadnici su napustili Drljevićevu komandu, poubijali najistaknutije Drljevićeve funkcionere (Drljević i Agram su ubijeni čak u Austriji, u Judenburgu, odnosno u Klagenfurtu) i ponovo formirali svoju — četničku komandu, da bi uskoro zatim i sami bili zarobljeni od jedinica Jugoslovenske armije.

Iako se radilo o organizovanju vojne formacije taj problem je bio više političkog karaktera. Drljevićeva divizija, uostalom, nije predstavljala nikakvu vojničku snagu. Tu se radilo o skupini fizički iscrpljenih i demoralisanih ljudi kojima je osnovni cilj bio da se što prije domognu državne granice prema Austriji, ne bi li tako izbjegli zasluženu kaznu za saradnju sa okupatorom i nedjela što su počinili na našim narodima. Oni nisu prihli Drljeviću iz političkog ubjeđenja, već iz nužde i samo prividno. Naprotiv, znatan dio njih bili su Drljevićevi politički protivnici. Još manje je ta Drljevićeva politička akcija mogla imati podršku crnogorskog naroda, koji je krajem 1944. godine doživio svoju nacionalnu slobodu i ostvario svoj san da Crna Gora postane ravnopravni član nove federativne demokratske državne zajednice jugoslovenskih naroda.

⁶³ AVII, NOR, k. 257A, br. reg. 45-8/2, Izvještaj štaba 10. korpusa Jugoslovenske armije od 21. IV 1945; RSUP-T, Izjava Blagote Boškovića; P. Cemović, n. d., 77.

⁶⁴ AVII, ČA, CG-P-131.

⁶⁵ Isto, CG-P-132.

⁶⁶ AVII, Ustaška arhiva k. 218, f. 11, dok. 20, Zapovijest Glavnog stožera Ministarstva oružanih snaga NDH od 25. IV 1945.

⁶⁷ Isto, Njemačka arhiva, k. 70, 1/1a, Izjava generala Löhra.

SUMMARY

THE POLITICAL ACTION OF SEKULA DRLJEVIĆ AND HIS COLABORATION WITH THE USTAŠI LEADERSHIP AND THE GERMAN EMBASSY IN ZAGREB (1943—1945)

The author shows the political actions of Sekula Drljević, whose goal was the formation of a separate Montenegrin quisling state. Drljević no longer looked for support to fascist Italy, as he had done after the fall of the Kingdom of Yugoslavia. He had then been at the head of those separatist forces which had tried to found a Montenegrin state under Italian protection. Disappointed in Italian policy, Drljević now turned to the Germans and contacted the German embassy in Zagreb in the middle of 1943. He hoped, especially after Italy's capitulation, to gain German support, so he moved to Zagreb in the spring of 1944 and lived there until almost the end of the war. He took a further step by founding the Montenegrin State Council (*Crnogorsko državno vijeće*), a temporary government whose task was to direct actions for the formation of a Montenegrin state. He gained full support from the *ustaši* leadership, and finally probably of the Germans themselves, but because of the development of the world war, and the dominant role of the national liberation movement in Yugoslavia, this action became totally unreal.

In the second part of his work, the author shows Drljević's attempts to create a so-called Montenegrin national army, which was to be formed from Montenegrins living outside Montenegro. He was helped in this by the fact that in March 1945 there was a rift between the leaders of the Montenegrin *četniks*, P. Đurišić and D. Mihailović. Đurišić's *četniks* became the main base from which Drljević's military formation was created. This formation was short-lived. In May 1945 it was in complete dissolution in the territory of northeast Slovenia, and was completely broken in a fight with the units of the Yugoslav national liberation army.